

De afbeeldingen in dit boekje
komen uit de beeldbank van
het Stadsarchief Amsterdam,
tenzij anders aangegeven

medici, chirurgijnen en apothekers

In de 18e eeuw waren er een paar medische ingrepen nog steeds erg populair: aderlaten en klisteren. Het lijkt er sterk op dat patiënten deze bewerkingen moesten ondergaan omdat de medicus geen raad wist met de kwaal. Als de ‘geleerden’ werkelijk radeloos waren, pasten ze beide methoden tegelijk toe. Het ziektebeeld is schijnbaar van weinig belang. Aderlaten en klisteren waren universele behandelingen van willekeurig welke aandoening. De brave dominee Bogarde van de Bloemgracht kreeg in 1739 een toeval, werd aldus ‘behandeld’ en stierf alsnog. Jacob Bicker Raye dist ons nog een paar spraakmakende staaltjes op.

Op 10 januari 1736 trouwde Hendrik Gerritsz Hooft met de 19-jarige Susanne Adriana Hasselaer. De bruid kreeg na de bruiloft een toeval en een chirurgijn, een medicus en een apotheker werden er door de steenrijke ouders bijgehaald. De heren waren het snel eens,

hier hielp alleen klisteren nog maar. Zo gedaan en voor middernacht was alles weer in orde met Susanne. Zie je wel?! Wanneer we de hendaagse remedie op toevallen nagaan, zal Susanne een indigestie opgelopen hebben door tijdens het bruilofsmaal te veel te eten en vooral te drinken.

Op 31 december 1736 raakte de koetsier Pieter Esser – die met zuidvruchten handelde – in het paardenwed buiten de Leidsepoort in het ijskoude water. Daar hielp maar één remedie volgens de doctor: aderlaten. Esser weigerde die behandeling en drie dagen later was hij dood. Zijn bijrijder was niet zo eigenwijs, liet het aderlaten toe en overleefde het koude bad probleemloos. Zie je wel?! Of misschien toch gewoon een longontsteking?

Aandoeningen waar tegenwoordig adequate middelen of ingrepen tegen zijn, waren destijds onbekend en konden een onverklaarbare dood tot gevolg hebben. Begin 1737 overleed boekhouder Rijswijk van de Waag plotseling. De man was nog jong en ogenschijnlijk kerngezond met een ijzersterk hart, maar de geconsulteerde medicus diagnosticeerde een ‘gezwel in de hartslagader’. Men wist toen nog niet veel over de gevaren van voortdurend te vet eten.

In maart 1741 overleed mevrouw Hasselaer, echtgenote van burgemeester Jan Elias Huydecoper. Bij zijn thuiskomst kon hij zijn vrouw niet vinden en stuurde personeel om te zoeken en die haar op de zolder vonden tussen het vuile wasgoed. Zij was bij kennis maar niet in staat te spreken. Een TIA of beroerte zou je denken, maar mevrouw onderging een aderlating én een klysma, door de barbier (chirurgijn) in overleg met de medicus. Die deden wat ze moeten doen maar voor mevrouw was dat niet voldoende en ze overleed. Het echtpaar bewoonde het Coymanshuis op de Keizersgracht; zij was een struise vrouw van 70 jaar maar leed aan jicht waardoor de ernstig vergroeide handen had. Zij overleed en werd op 17 maart begraven in het familiegraf in Maarssen.

Op 18 juni van datzelfde jaar gebeurde een medisch wonder in Amsterdam. Een vrouw die al jaren gedeeltelijk verlamd was en

◀ *Het instrumentarium waar de bekende medicus Krayenhoff mee op pad ging*

krukken nodig had om nog enigszins te kunnen lopen kwam in begeleiding van haar zuster vanuit de Oude Lutherse Kerk naar het Schapenplein gelopen waar zij even moest uitrusten op een bankje. Na een tijdje stond zij weer op en liep zonder krukken probleemloos naar huis. De gezusters waren zo onthutst door deze plotselinge wending dat chirurgijn Neelsing moest komen om beide vrouwen te aderlaten om ze een beetje op verhaal te laten komen.

Dat een chirurgijn zelf ook een kwetsbaar individu was, leert ons het bericht van de beroemde chirurgijn Hermanus Meyer die in dienst van de Admiraliteit stond en daarnaast ook in Utrecht en Haarlem stadsheelmeester was. Begin 1742 had hij een tochtje met de arreslee gemaakt en was volkomen onderkoeld geraakt. Stuipen waren het gevolg en buiten bewustzijn werd hij zijn huis binnengedragen, waar hij prompt overleed. Typisch geval van hypothermie. Bicker Raye vergeet te vermelden of men nog aan aderlaten of klisteren toekwam. In elk geval was er geen doctor of barbier te pas gekomen bij het overlijden van de dochter des huizes van een familie op de Overtoomseweg. In het tuinhuis achter het woonhuis vierde het gezin met familieleden een groot feest waar de drank rijkelijk vloeyde. De dochter had zoveel op dat ze zich terugtrok en naar bed was gegaan. Daarbij moet ze onvoorzichtig met een kaars zijn geweest want het huis stond al snel in lichterlaaie. In het tuinhuis merkte het dronken en zingende gezelschap niets van het feit dat het huis tot de grond toe afbrandde en dat de dochter zulke ernstige brandwonden opliep dat ze daaraan overleed. Of ze er, zo dronken als ze was, veel van gemerkt heeft, is voor Bicker Raye de vraag.

Op 20 maart 1744 overleed in Amsterdam Hendrik Ernst de Bertry, raad en resident van de koning van Polen en keurvorst van Saksen, op 51-jarige leeftijd. Hij was een vriendelijk en beleefd man geweest

▲ Dit schilderij van Egbert van Heemskerk doet geloven dat je net zo makkelijk naar de barbier/chirurgijn ging om te aderlaten als om je te laten scheren

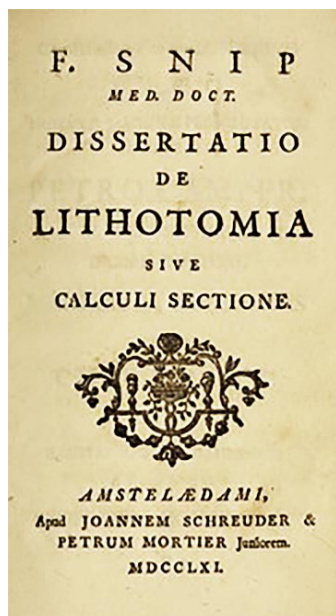
▲ In het oud-testamentische bijbelboek Jesaja 38 gaat het over de piskijkende medicus die het leven van koning Hizkia met 15 jaar verlengde

en werd in Dordrecht begraven. Ook deze man leed aan ernstige jicht, maar de aanname dat daardoor gezwellen in eerst de maag, later het hoofd en tenslotte in de keel waren ontstaan lijkt een dwaling te zijn. In elk geval had de man eerst veel pijn geleden en had toen zijn verstand verloren (dol geworden) en moest bewaakt worden. Hij kon ook niet meer slikken en liet daardoor alsnog het leven. Bicker Raye was blij eindelijk te weten waaraan De Betry was overleden maar voor ons is dat allerm minst duidelijk.

Soms waren er onder de geneesheren bijzondere figuren, zoals doctor Pingree die het Hollands niet machtig was en altijd vergezeld van zijn dienstmeid op bezoek kwam zodat ze kon tolken. Als hij met een armlastige patiënt van doen had liet hij zich die bezoeken niet betalen. Hij ging zelfs zover dat wanneer hij een echt schrijnend geval ontdekte dat hij de meid nog eens terugstuurde met bijvoorbeeld een krachtig soepje of iets anders versterkends.

Na de wetsverzetten van 1748 hadden de Doelisten het tijdelijk heel zwaar en was het zaak de kop niet boven het maaiveld uit te steken. Op 10 juni 1750 werd Doelist Martijn opgepakt en in de Boeyen opgesloten. Zijn maat Jan Visser kreeg het toen heel benauwd en besloot een eind aan z'n leven te maken door een niet nader genoemd goedje in te nemen. Daar overleed hij op de 14e aan en niemand die een traan liet. Hij had het de afgelopen jaren heel bont gemaakt en menig medeburger geruïneerd.

Een medicus kon soms niet rondkomen van de inkomsten uit zijn praktijk en moest op zoek naar bijbaantjes. Niet elke medicus was een Nicolaas Tulp die zijn visites met een eigen koets aflegde. Zo was bekend dat Samuel Soulijn, die al vanaf 1695 praktiseerde, doodgraver op het Leidsekerkhof was. Het was zeer de vraag of hij ooit een spade in de grond stak, want net als met zoveel andere over-

heidsbaantjes in de stad zal hij dat weer uitbesteed hebben. Bicker Raye bijvoorbeeld was afslager op de Grote Vismarkt op de Vissersdam, maar stonk 's avonds vast niet naar vis. Hij maakte er geen geheim van dat hij het werk uitbesteed had aan Hendrik Verschuur. Zelf zegt hij dat Verschuur “zijn affaire op de Vismarkt waarneemt”.

Op 10 oktober 1762 een bericht over een doctor en een apotheker die op dezelfde dag waren overleden. De laatste had een ongelukkige val gemaakt in een keldergat waardoor hij met z'n hoofd naar beneden

vast kwam te staan. Door die stand was zijn gewonde hoofd ernstig opgezwollen waardoor de man bijna niet meer te herkennen was. Hij had de avond ervoor een zitting van vakbroeders in herberg De Munt bezocht waar hij zich als aspirant-lid had voorgesteld. Het vermoeden bestaat dat er daar veel sterke drank genuttigd was.

Daar was Mr. Jonas Witsen eindelijk burgemeester geworden, overlijdt hij op 9 december 1767. Kosten nog moeite werden gespaard om zijn leven te redden, waarvoor doctor Jacobus Hovius en chirurgijn Adrianus van der Duym ingeschakeld waren..., zonder succes te boeken. Dat waren niet de eerste de besten; Hovius was in Leiden gepromoveerd en Van der Duym was gildemeester der chirurgijns. Ze werden de laan uitgestuurd en nu werd de medicus professor Fol-

kert Snip benaderd, hoogleraar anatomie en gerechtsarts, alsmede doctor Johannes Hanedoes en de Joodse chirurgijn Joseph Rodri-guos. Allemaal eersteklas medici! Verder dan de patiënt een hele emmer water uit de ingewanden af te tappen (klisma's) kwamen deze geleerden ook niet, want Jonas Witsen overleed alsnog.

Bicker Raye laat niet na de loftrompet te steken over Witsen. Min-naar van alle kunsten en wetenschappen, groot jager en visser en collectioneur van schilderijen, prenten en tekeningen. Hij had zich onder meer ingezet voor het Tekencollege in de Leidsepoort. Hij sneed en draaide zelf ivoren figuren en verzamelde bijzondere ja-gersvoorwerpen en fraai ingelegde geweren. Bovenal had de man een aimabel karakter gehad.

Op 25 februari 1769 ervaren we over een nieuw middel 'om de le-vensgeesten weer op te wekken', namelijk een tabaksklysmas of fu-migator. Daarbij wordt tabaksrook in de anus van mensen buiten bewustzijn geblazen (en dat wordt zelfs vandaag nog toegepast).

Het middel werd gepro-pageerd door de twee jaar daarvoor opgerichte Maatschappij tot het Red-den van Drenkelingen. Voor de dienstmeid die die dag op de Fluwelenburg-wal te water raakte werkte dit middel wonderwel. Twee uur na de behande-ling en daarna goed warm gehouden te zijn, was zij volledig hersteld.

- ▲ *Dissertatie van Folkert Snip over behandeling van nier-, blaas- en galstenen*
- *Spotprent van Johan Brakensiek over de klisterspuit als universeel middel tegen alle problemen van de mensheid*

Tot slot van deze aflevering vermeldt Bicker Ray in 1770 dat hij en zijn vrouw kwakkelen met de gezondheid. Hij, de lijder aan jicht, kan moeilijk staan en lopen doordat zijn benen geen kracht meer hebben. Daardoor kan de familie pas op 14 juni naar het buiten Geesbergen in Maarssen gaan. Of Bicker Raye eigenaar of huurder van de buitenplaats was, wordt niet vermeld. Jacob wordt de trekschuit in- en uitgedragen. Eenmaal in Maarssen worden medici uit Utrecht

geraadpleegd, zoals chirurgijn Leonard van Loenen. Jacobs benen werden regelmatig gemasseerd en hij zat de hele dag met zijn voeten op een stoof.

Zijn echtgenote lijdt al tijden aan

een zenuwaandoening waardoor zij buitengewoon zweet en uitgeput raakt. Voor haar komt doctor Scholts uit Utrecht over. Die schrijft voor dat zij elke morgen twee emmers koud Vechtwater over haar naakte lichaam uitgegoten moet krijgen. Na drie weken blijkt dat dit haar goed doet en zolang de familie in Maarssen verblijft, houdt men dit vol.

Dit was zelfs voor Bicker Raye een verrassing; nu eens een doctor te treffen die niet meteen naar klysma greep of aderlaten voorschreef maar succes had met een koudwatertherapie. Tegenwoordig timmert onze 'iceman' stevig aan de weg om deze overigens al eeuwen oude behandeling levend te houden.

Naschrift

Op de omslag staat deze keer een schilderij waarop het arsenaal aan hulpmiddelen van de 17e- en 18e-eeuwse dokter staat afgebeeld.

Het systematische lichamelijke onderzoek werd in de 17e en 18e eeuw nog niet uitgevoerd. Zo'n onderzoek leek destijds weinig zin te hebben. De oorzaak van inwendige ziekten werd namelijk gezocht in een wanverhouding tussen de vier lichaamssappen – bloed, slijm, gele gal en zwarte gal – wier eigenschappen tezamen met die der 'levensgeesten' van welke aard dan ook bepaalden en regelden. Naar men toen meende, tenminste. Het was van belang vast te stellen welk van de vier vochten in het onderhavige ziektegeval nu juist te kort schoot dan wel al te zeer overheerste. Hierbij leek inspectie van de uitscheidingsprodukten, vooral van de urine, meer informatie te kunnen bieden dan het bekloppen, betasten of beluisteren van de patiënt. Ook werden de vier temperamenten aan deze vochten toegeschreven: sanguïnisch, flegmatisch, melancholisch en choleric.

De piskijker zult u missen in de verhalen van Bicker Raye, ofwel de medicus die bij doorvallend licht de urine van een patiënt bestudeerde en daaruit een conclusie trok wat hem mankeerde. Die methode werd in de 18e eeuw zeker nog wel gehanteerd.

Miste u de keisnijding als medische ingreep? Die was al in voorgaande eeuwen onmaskerd als fabel en oplichtertruc.

- ▲ Jan Steen schilderde de keisnijder in de weer die een patiënt bevrijdt van iets
- ◀ Jacob Bicker Raye en familie gaat elke zomer met de trekschuit naar Maarssen